

MITÄ PROSESSIOIKEUDEN TUTKIMUS ON OLLUT, MITÄ SE ON, JA MITÄ SEN PITÄISI OLLA?

Vastaus kysymykseen, mitä ”prosessioikeuden” tutkimus on, ei muutama vuosikymmen sitten olisi oikeustieteen tutkijoita pitkään kiusannut. 1960-luvulla prosessioikeus ja prosessilaki olivat synonyymejä: kummallakin tarkoitettiin sellaisia ”oikeussäännöksiä yhtenä kokonaisuutena, jotka sääntelevät oikeudenkäynnin”.¹ Prosessioikeuden tutkimus puolestaan oli – vaikka sitä ei yhtä selvästi sanottu – näihin oikeussäännöksiin kohdistuvaa lainopillista tutkimusta. Sittemmin näkemykset prosessioikeuden alasta ja sen tutkimuksen vastualueesta oikeudellisessa systematiikassa ovat laajentuneet joskin samalla myös muuttuneet epämääräisiksi. Uusi, laajentava määritelmä on löydettävissä ”Prosessioikeus” -perusteoksesta. Kirja on sekä prosessioikeuden standarditeos että laajalti käytetty OTM-tutkinnon oppikirja. Prosessioikeus on kirjan mukaan ”pääosin julkisoikeuteen kuuluva oikeudenala”. Siinä säännellään niitä erilaisia menettelytapoja ja viranomaistahoja, joita käyttäen pyritään oikeussuojan antamiseen konfliktitilanteissa sekä ”kun on tapahtunut rikos”.²

Tutkimuksen painotusta laajempi määritelmä ei ole muuttanut: oikeudenkäynnin – modernisti valtiollisen lainkäytön – lainopillinen tarkastelu hallitsee edelleen prosessioikeuden tutkimusta. Kuvaavaa on, että mainitussa, vähintäänkin puolitieteellisessä ”Prosessioikeus” -teoksessa käytetään tähän tarkasteluun yli 90 prosenttia. Tällöin siihen luetaan sekä oikeudenkäynti että tuomioistuimet. Välimieslainkäyttö saa osakseen parikymmentä sivua, vaihtoehtoinen riidanratkaisu hieman yli kolmekymmentä sivua, kun taas tieteellisesti kiintoisaan ja periaatteellisesti merkittävään syyteneuvotteluun käytetään kymmenen sivua. Kirjan painotuksen valossa joskus esitetyt väitteet lainopillisen tutkimuksen unohtamisesta ovat jokseenkin haettuja. Toki on tunnustettava, että varsinaisessa tutkimuskirjallisuudessa lainopin yliote ei ole näin murskaava joskin kiistaton. Esimerkiksi monet perinteisen lainopin niin sanotut vaihtoehdot kuten oikeudellisen konfliktihallinnan tutkimus asiallisesti sisältävät paljon lainopillista analyysiä. Tavallaan paradoksi sen sijaan on, että lainopillisiksi julistautuvat tutkimukset eivät todellakaan sisällä muuta kuin lainoppia.

Oikeudenkäyntiä ei kuitenkaan ymmärretä enää niin kirjaimellisesti kuin mitä alun perin tehtiin. Kun ennen keskiössä oli tuomioistuimen ja tuomarin

¹ Määritelmät ovat Tirkkoselta. Ks. Tirkkonen 1961 s. 10 ja 46.

² Ks. Vuorenpää ym 2021 s. 46.

tekemiset, uudemmassa tutkimuksessa oikeudenkäynnin muut ammattilaiset ja heidän toimintansa oikeudenkäynnissä ovat suosittuja teemoja: tarkasteluun ovat päässeet etenkin syyttäjät (jopa kolmen väitöskirjan voimalla) sekä vähäisemmässä määrin asianajajien toiminta. Toisaalta kannattaa huomata, että uusinkin tutkimus keskittyy hämmästyttävässä määrin yleiseen lainkäyttöön ja yleisiin tuomioistuimiin. Tästä on seurannut, että erityistuomioistuinten lainkäyttö on jäänyt lähes totaalisesti tutkimuksen katveeseen. Tämä on sitäkin yllättävämpää, koska erityistuomioistuimet, vakuutus oikeus, markkinaoikeus ja työtuomioistuin ovat merkittäviä sekä lainkäyttäjinä että yhteiskunnallisina ja taloudellisina vaikuttajina. Erityistuomioistuimet olisivat myös tutkimuskohteina kiinnostavan erilaisia, koska niitä ohjaa yhtäältä samankaltainen hybridisäätely (yleislaki/erityislaki), toisaalta järjestelmä luo niiden välille perustavan erilaisuuden (sosiaalituomioistuin/liike-elämän tuomioistuin/työmarkkinoiden tuomioistuin). Kaikkien jaottelujen tapaan myös tämä kolmijako yksinkertaistaa: kaikki vakuutus oikeuden asiakkaat eivät ole etuuksistaan taistelevia kansalaisia, markkinaoikeuteen päätyy myös varsin tavallisia riita-asioita, eikä työtuomioistuin pääse keskittämään vain työehtosopimusten tulkintoihin.

Prosessioikeuden tutkimus avautuu uutta määritelmää vastaavaksi vasta 2000-luvun alussa. Omat tutkimuksensa ovat vähitellen saaneet lautakuntajärjestelmä (Viitanen 2003), sovittelu (Ervasti 2004 ja Koulu 2006), välimieslainkäyttö (Koulu 2007), eurooppalaiset täytäntöönpanoperusteet (Lindfors 2012), yksityinen täytäntöönpano (Riikka koulu 2018) sekä julkisten asiamiesten järjestelmä (Koulu 2022). Uutta aluevaltausta edustaa myös keskittyminen tuomioistuimiin jossain asiaryhmässä; pääsääntöisestihän prosessioikeuden tutkimus on tässä merkityksessä yleistä, toisin sanoen asiatyyppejä ei erotella perusjaottelun riita-asia/rikosasia ulkopuolella. ”Erityistä” prosessioikeuden tutkimusta on tehty muun muassa lasten huoltoriidoista (Auvinen 2006), tekijänoikeusriidoista (Päivärinne 2022), konfiskaatiokanteista (Rautio 2006) ja talousrikosten käsittelystä rikosasian oikeudenkäynnissä (Koponen 2004). Näissä tutkimuksissa sovelletaan asiavaltuuden, kanteen yksilöinnin sekä syytesidonnaisuuden kaltaisia perusinstituutioita suhteellisen kapeaan asiaryhmään. Yhteistä kirjoille on, että soveltaminen ei osoittaudukaan niin helpoksi, mitä prosessioikeuden oppikirjat antavat aiheen olettaa.

Vuosituhanne alussa prosessioikeudessa pystytään ensimmäisen kerran hahmottamaan erilaisia tutkimussuuntauksia. Prosessioikeus toisin sanoen alkaa pirstoutua tutkimuslinjoiksi, joilla on vain vähän tai ei ollenkaan

keskinäistä vuorovaikutusta. Sen seurauksena prosessioikeuden tutkijat yhä enemmän erikoistuvat, mistä syystä vanha generalisti-ihanne katoaa, aluksi hitaasti ja viime vuosina yhä kiihtyen. Epäloogista kylläkin ja vastoin yleistä trendiä vanha jakolinja yleisen lainkäytön tutkimuksen ja hallintolainkäytön välillä säilyy, joskin sekin osoittaa murenemisen merkkejä (tähän palataan jäljempänä). Vanhassa tutkimustraditiossahan prosessioikeuden tutkijat eivät kiinnostuneet kirjoituspöytäprosessiksi nimittämästään hallintolainkäytöstä, kun taas hallintolainkäytön tutkijat kavahtivat ja kavahtivat ”yleisprosessuaalisen näkökulman” uhkaa. Lainkäyttölinjat nähtiin sekä yhteismitattomiksi että perustavasti erilaisiksi.³

2000-luvun alussa näkyy, että prosessioikeuden tutkimus ja sen seurauksena myös opetus ovat vallanneet alueita, joita ei ole perinteisesti luettu prosessioikeuden vastuualueeksi. Kansainväliseksi prosessioikeudeksi sittemmin ristitty osa-alue siirtyi vähitellen kansainvälisestä yksityisoikeudesta prosessioikeuteen.⁴ Myös Euroopan unionin prosessioikeudelliset säädökset saivat paikkansa prosessioikeudessa eurooppaoikeuden sijasta. Tämä johtui enimmäkseen niin sanotusta läpäisyperiaatteesta, joka siirsi aluksi eurooppaoikeuden opetuksen ja sittemmin tutkimuksenkin kansallisiin emoaineisiinsa. Alun perin prosessioikeuden osuus eurooppaoikeudesta oli sitä paitsi vähäinen, koska yhteisön ja myöhemmän unionin säädösvalta ei ulottunut jäsenvaltioiden lainkäyttöjärjestelmiin. Unionin sääntely kuitenkin laajenee ja samalla murentaa jäsenvaltioiden lähtökohtaista prosessiautonomiata. Sitä on enää mahdotonta hallita osana eurooppaoikeutta. Vaikka kansainvälinen prosessioikeus toi tutkimukseen kansainvälisyyttä ja eurooppalaisuutta, osa-alueen tutkimus on enimmäkseen perinteistä lainoppia, mistä esimerkkinä on unionin aikaa edeltävä ”kansainvälisliittynäisten” oikeudenkäyntien tutkimus.

Jos kansainvälisessä prosessioikeudessa kysymys on ollut tavallaan vanhan systematiikan hienosäädöstä, vaihtoehtoinen riidanratkaisu (alternative dispute resolution, ADR) on ollut prosessioikeuden tutkimukselle ja opetukselle aito uudelleenvallaus. Vaikka se, etenkin perustyyppinä ulkopuolisen tukema sovittelu (mediation), on arkaistinen instituutio, vaihtoehtoisen riidanratkaisun ei katsottu ennen vuosisadan vaihtumista sisältyvän niihin kohteisiin, joita oikeustiede osasi tutkia.⁵ Samalla näkemys

³ Ks. Koulun 2023 s. 30.

⁴ Ks. lähemmin Vuorenperä ym 2021 s. 86.

⁵ Toisin kuin luullaan kaikki vaihtoehtoinen riidanratkaisu ei ole sovittelua: vaihtoehtoiseksi luetaan tässä merkityksessä muun muassa erilaiset lautakuntaprosessit sekä välimieslainkäyttö. Lautakuntaprosessit eivät tuottaneet systematiikalle päänvaivaa, koska ne oli helppo lukea ”oikeussuojaa” antaviksi ja näin prosessioikeuden

haastoi oikeustieteen tutkimuksen kyvyn mukautua eli tieteellisen resilienssin. Erityisesti sovittelu pysyi sosiologian ja antropologian tutkimuskohteena, joskaan näiden alojen tutkijat eivät sitä lempiteemoikseen huolineet. Oikeudellistuneella vaihtoehtoisella riidanratkaisulla ei ollut paikkaa perinteisessä oikeudenalojen systematiikassa. Pohjoismaissa sovittelu siirtyi, toisin kuin monissa muissa maissa, valtaosin tuomioistuimille ja viranomaisille. Näin prosessioikeus tarjosi tavallaan luonnollisen paikan sovittelun ja myöhemmin muun vaihtoehtoisen riidanratkaisun tutkimukselle.⁶ Paikka prosessioikeudessa vakiintui, koska muut oikeudenalat eivät olleet halukkaita ottamaan opetus- ja tutkimusvastuuta uudesta, laajasta ja osin monialaisesta ilmiöstä. Mikään ei viittaa siihen, että oikeudenalojen kirjoittamattomaan työnjakoon olisi tulossa muutoksia.

Sijoittumista prosessioikeuteen auttoi lisäksi ja ehkä ratkaisevasti se tosiseikka, että pohjoismaissa tuomioistuinten ulkopuolinen sovittelu ei saanut vastakaikua. Vapaa eli kaupallinen sovittelu näyttää pysyvän common law - pohjaisena ilmiönä. Kaupallisen sovittelun tutkimusta olisikin ollut lähes mahdotonta sovittaa prosessioikeuden tutkimusperinteeseen, sillä se kytkeytyi luontevammin sopimusoikeuden tutkimukseen. Vaihtoehtoisen riidanratkaisun ja erityisesti sovittelun tutkimuksesta kehittyikin nopeasti vahva prosessioikeudellinen tutkimuslinja.⁷ Tutkimuslinja toi vanavedessään prosessioikeuteen sellaista monialaisuutta ja kansainvälisyyttä, joka siitä oli aina 2000-luvun alkuun saakka puuttunut. Tutkimuslinja on näin yksi ”edistyksellisen” prosessioikeuden tutkimuksen eli oikeudellisen konfliktinhallinnan inkarnaatioita.

Jos uusi eli ”edistyksellinen” prosessioikeus etsi kontakteja muihin tieteenaloihin, etenkin sosiologiaan, perinteinen prosessioikeuden tutkimus teki tavallaan samaa. Se tosin haki kontaktipintansa muilta oikeudenaloilta eikä juurikaan oikeustieteen ulkopuolelta. Perinteinen prosessioikeus on yhtäältä lähettänyt etäispesäkkeitä (’oikeudellisia metastaaseja’) aineelliseen oikeuteen. Tästä paras esimerkki on niin sanottu kuluttajaprosessioikeus.⁸ Nimitys kylläkin hämää lukijaa, koska asiallisesti se on kuluttajansuojasta sisältönsä hakeva näkökulma kuluttaja/yritys -riitoihin. Näkökulmasta seuraa, että oikeuksiin pääsyyn tulee automaattisesti oikeutta hakevan näkökulma. Kuluttajaprosessioikeus on siis samanaikaisesti sekä sovellettua access to

kuuluviksi. Sovittelussahan sekä sen oikeudellinen luonne että oikeussuojan antamisen tarkoitus ovat menestyksellä kiistettävissä.

⁶ Koulumäki 2005 s. 544.

⁷ Tämä ei ole niin itsestään selvä periaatelinjaus, miltä se näyttää. Sovittelulla on vahvoja kiinnekohtia sopimusoikeuteen.

⁸ Rudanko 2016 s. 879.

justice -tutkimusta että erityistä prosessioikeuden tutkimusta, koska oikeuksiin pääsyä tutkitaan aineellisen oikeuden (tässä kuluttajalainsäädännön) antamassa kehikossa.⁹ Toinen esimerkki prosessioikeuden verkottumisesta on parhaillaan hahmottuva immateriaalioikeudellinen näkökulma oikeudenalan prosessioikeudellisiin kysymyksiin.¹⁰ Tosin siinä access to justice -sävy on vaimeampaa: immateriaalisen prosessioikeuden (sana on melkoinen hirviö) tutkimus on varsin perinteistä lainoppia. Rikosasian oikeudenkäynnistä on vielä helpompi löytää kontaktipintoja muihin oikeudenaloihin. Rikosprosessin tutkimuksella on aina ollut yhteys ”aineelliseen” rikosoikeuteen. Yhteys näkyy uudessa tutkimuksessa selvimmin Koposen tutkimuksessa talousrikoksista otsikon mukaan ”rikos- ja rikosprosessioikeuden yhtymäkohdassa” (Koponen 2004).¹¹ Insolvenssioikeudella ja prosessioikeudella on yhteisen historiansa takia vahva kontakti. Yleensä prosessioikeudellisia kysymyksiä käsitellään insolvenssioikeudessa, kun kysymyksenasettelut aktualisoituivat insolvenssimenettelyssä. Prosessioikeudellisellakin tutkimusgenrellä on tässä edustajansa: takaisinsaanti oikeudenkäyntinä on saanut oman analyysinsä (Hupli 2006). Asia erikseen on, että takaisinsaanti-instituution tutkimus kärsii hajoamisesta useille oikeudenaloille. Kokonaiskuvaa on näin vaikea hahmottaa.

Näitä aineellistuneita prosessioikeuden osa-alueita voitaisiin oikeutetusti pitää prosessioikeuden tutkimussuuntauksina, vaikka tässä ei niin tehdä. Asia erikseen on, että tutkimusta uusilla oma-alueilla tekevät pääosin kyseisten oikeudenalojen ”aineelliset” tutkijat eivätkä prosessioikeuden edustajat. Jos tutkimuksen tekijöitä painotetaan, tutkimuslinjoja saatetaan yhtä perustellusti kutsua ”prosessioikeudellistuneeksi” kuluttaja- ja immateriaalioikeudeksi. Prosessioikeuden tutkimus ei ole vielä ottanut kantaa siihen, miten se

⁹ Yhtä hyvin erityisyys voidaan liittää oikeudelliseen toimijaan. Tästä esimerkkinä on osakeyhtiön prosessioikeus, jolloin päästään ”diagonaalitähystykseen”. Ks. Havansi 2003 s. 69. Havansi yhdisti myös muussa tutkimuksessaan saumattomasti aineellista oikeutta ja prosessioikeutta. ”Määräajat ja oikeudenkäynti” (2004) on melkein pä yleiskatsaus koko oikeusjärjestykseen, eikä ”Uusi turvaamislainsäädäntö selityksineen” (1993) jää juuri jälkeen.

¹⁰ Ks. lähemmin Päivärinne 2022 s. 15. Aineettomia oikeuksia koskevat riidat ovat olleet myös lainvalmistelun kohteena. Toistaiseksi valmistelu ei ole johtanut käänteentekeviin tuloksiin. Ks. aineettomia oikeuksia koskevien asioiden käsittely 2005 s. 157.

¹¹ Rikosoikeuden tutkimuksen analyysissä puhutaan myös rikosoikeuden laajentumisesta, joka sijoittuu jo 1990-luvulle (Melander 2023 s. 46). Sillä ei kuitenkaan tarkoiteta samaa asiaa eli otettua uutta vastuualueetta, samalla myös tieteellistä aluevaltausta. Rikosoikeudessa laajeneminen oli sisäistä; se tarkoitti valtiosääntöisyyttä ja eurooppalaisuutta, lisäksi myös ”ennakkoluulotonta suhtautumista tutkimusnäkökulmiin sekä eri oikeuden- ja tieteenaloilta tuleviin vaikutteisiin”. Tässä merkityksessä jokseenkin jokainen oikeudenala on laajentunut ja laajenee edelleen. Sen sijaan tieteellisten aluevaltausten merkityksessä laajentuminen ei ole jokapäiväistä oikeustieteessä. Joskus yhteiskunnallinen tai teknologinen kehitys antaa tulokseksi ennen tuntemattoman alueen, joka saa oikeudenalan statuksen tai integroituu valmiiseen oikeudenalaaan. Jälkimmäisestä on helppo löytää esimerkkejä. Sen sijaan oikeudenalat harvemmin alistuvat osa-alueensa menetykseen toiselle oikeudenalalle. Tästä syystä moni osa-alue on opetuksen ja tutkimuksen kannalta ”väärässä” paikassa.

suhtautuu ”prosessin” aineellistumiseen. Prosessioikeuden tutkija saattaa ilahtua tällaisesta kasvavasta kiinnostuksesta oikeuksiin pääsyn ongelmaan, jota on, oikein tai väärin, pidetty pohjimmiltaan ”prosessioikeudellisena”. Hän saattaa toisaalta panna sen pahakseen: onhan tutkimuslinjojen kehittyminen merkki siitä, että prosessioikeuden oma tutkimus ei ole kyennyt tuottamaan tarvittavaa tietoa. On totta, että aineellistuneet mutta prosessioikeudellisen ytimen säilyttävät tutkimuslinjat voivat olla enteitä tulevaisuudesta. On vaikea puolustaa väitettä, että oikeuksiin pääsy ei tuota erilaisia ongelmia eri yhteyksissä. Luonnollista näin on, että erilaisia ongelmia tutkitaan aineellisessa kontekstissaan. Prosessioikeuden tutkijat ovatkin välillä valitelleen oikeudenalojen työnjakoa. Heidän mielestään aineellisen oikeuden tutkijat kehittelevät utopistisia eli vaikeasti saavutettavia oikeuksia. Tämän jälkeen he jättävät prosessioikeuden tutkijoiden huoleksi keksiä, miten lainkäytön järjestelmä kykenee epämääräiset ja tilannesidonnaiset oikeudet toteuttamaan. Lainvalmistelu kuten muukin inhimillinen toiminta kärsii helposti praktisen realismin puuttumisesta.

Yllättävästi myös kerran sammuneet tutkimuslinjojen saattavat herätä. Esimerkiksi tutkimussuuntausten kartalla kadonnut lainkäyttölinjojen vertailu on palaamassa prosessioikeuden tutkimuksen valtavirtaan. Vertaileva tutkimusote (jolle on vaikea keksiä osuvaa nimeä) työntyy prosessioikeuden kysymyksenasetteluihin. Hallintolainkäyttö ei totutun systematiikan mukaan kuulu prosessioikeuden vastualueeseen. Vertailu yleinen lainkäyttö/hallintolainkäyttö ei ole uusi innovaatio, vaan tällainen tutkimuslinja se kukoisti hetken aikaa 1970-luvulla.¹² Vertailussa haetaan, kansainvälisen oikeusvertailun tapaan, eroja ja yhtäläisyyksiä lainkäyttölinjojen välillä. Näin parhaita käytäntöjä voidaan siirtää ja karsia turhia eroja menettelytavoissa. Vertailu estää myös lainkäyttölinjojen liiallista liukumista erilleen, ehkä myös kerran omaksuttujen käytäntöjen kriittiköntä jatkumista. Kriittinen oikeuspoliitikko saattaisi sanoa, että lainkäyttölinjojen erillisuus ja eriytyminen ei ole tuottanut hyviä tuloksia. Hallintolainkäytön tutkimus on jopa perinteisen prosessioikeuden mittapuun mukaan poikkeuksellisen järjestelmäkeskeistä ja tuomioistuinpainotteista.¹³ Hallintolainkäytön kehittämisessä asiakkaiden eli oikeutta hakevien kansalaisten ääni ei oikeastaan ole kuulunut lainkaan.

¹² Lager 1972 s. 23.

¹³ Koulu 2023 s. 24. Vuoden 2019 lakia oikeudenkäynnistä hallintoasioissa valmistellut työryhmä saavutti kyseenalaisen kunnian epäedustavuudessa. Työryhmän jäsenistä kahdeksalla oli tuomari- tai tuomioistuintausta, kolme oli lainvalmistelun ammattilaisia, yhtä eli Helsingin kaupungin oikeusaputoimenjohtajaa saatettiin hyvällä tahdolla pitää oikeutta hakevien edun valvojana. Tuomioistuin edustusta vielä vahvistettiin valitsemalla työryhmän pysyviksi kolme tuomaria. Ks. oikeudenkäynti hallintoasioissa 2011 s. ix. Oli selvää, että tällainen edustus tuottaa hyvin

Vertaileva prosessioikeus ja hybridiset tutkimuslinjat aiheuttavat aatehistorioitsijoille päänvaivaa: luetaanko ne prosessioikeuteen ja näin tutkimuskohteeseen? Tässä tutkimuksessa ne luetaan, koska niissä aktualisoituu sama oikeuksiin pääsyn ongelma kuin ”oikeassa” prosessioikeudessa. Sillä, millaiseen työnjakoon oikeudenalat ovat päätyneet tai päätyvät tai kuka tutkimusta tekee, ei ole merkitystä. Ohimennen todettakoon, että prosessioikeus on menestyksellä puolustanut vanhaa ydinaluettaan. Se on laajentunut, eikä oikeudenala ole insolvenssioikeuden irtaantumisen jälkeen menettänyt mitään. Ainoa todellinen menetys on ollut insolvenssioikeus, jonka irtiotto tieteellisesti ajoittuu jo 1990-luvun alkuun. On kylläkin myönnettävä, että oman paikkansa itsenäisenä oppiaineena OTM-tutkinnossa se saavutti vasta vuosikymmentä myöhemmin tuskallisen ”prosessin” saattamana. Insolvenssioikeuden irtaantuminen prosessioikeudesta vanhasta oli väistämätön seuraus luottoyhteiskunnan taloudellisista lainalaisuuksista. Insolvenssioikeuden sääntely laajeni tiedon kysyntää vastaavasti. Samalla havaittiin, että insolvenssilainsäädännön tutkimus vaatii toisenlaisia lähestymistapoja ja menetelmiä kuin mitä tarvitaan prosessilakien tarkastelussa.

Myös vanha lainopillinen tutkimusperinne hieman monipuolistui uudella vuosisadalla, kun se keksi uusia tutkimuskohteita ja tutkijat alkoivat erikoistua. Tosin aina oli pidetty erillään siviiliprosessi ja rikosprosessi, joskus myös hakemuskäyttö. Niille annettiin ”prosessilajin” status. Aiheiden monipuolistuminen ja tutkijoiden erikoistuminen korreloivat: erikoistuminen laajensi mahdollisten tutkimusaiheiden määrää. Samalla tutkimustehtävät muuttuivat vaativimmiksi ja kunnianhimoisimmiksi. Tosin kausaaliyhteys kulkee myös päinvastoin: kunnianhimoisempi tutkimus pakottaa erikoistumaan. Tutkimuksessa sisällössä eroa oli joskus vaikea panna merkille. Oli tutkimuskohde mikä tahansa, tutkimusmenetelmät olivat samat, argumentaatio ei vaihdellut. Lisäksi kysymyksenasettelut olivat lähes yksinomaan lainopillisia, eikä lainsäätäjän tahdosta hevin poikettu. Lisäksi useimmat tutkijat tutkivat sekä siviiliprosessia että rikosprosessia, jotkut myös hakemuskäyttöä. Vanhassa tutkimusperinteessä ’varjoelämää’ viettäneet osa-alueet kuten välimieslainsäädäntö ja asianajajaoikeus elpyivät. Tämä johtui luonnollisesti siitä, että prosessioikeuden tutkimuksessa oikeudenkäynti- ja tuomarikeskeisyys alkoi murtua. Huomattiin, että oikeudenkäynnissä on muitakin toimijoita ja että he tarjoavat uuden tutkimuskohteen. Tuomioistuinkonteksti kylläkin painotti uuden tutkimuksen oikeudenkäyntiin,

järjestelmäkeskeisen lakiehdotuksen. Näin myös tapahtui. Uusi laki on sinänsä hyvin valmisteltu ja lakiteknisesti korkeatasoinen: se vain hukkasi lähes täysin asianosaisen eli oikeudenhakijan näkökulman.

vaikka oikeudenkäyntitehtävät ovat vain pieni osa esimerkiksi asianajajan toimenkuvaa.

Muutos oli ehkä selvin asianajajaoikeuden tutkimuksessa. Kunnianhimoisempi lähestymistapa johti siihen, että osa-alueen leimasta ammattikunnan juridiikkana luovuttiin. Asianajajaoikeus hahmottui pikemminkin pikemmin näkökulmaksi ”yleiseen” prosessioikeuteen. Myös aikaisemmin vaisu välimieslainkäytön tutkimus koki renessanssinsa: muutaman vuoden kuluessa siitä julkaistiin enemmän monografioita kuin edeltäneen puolen vuosisadan aikana. Viimeinen tieteellinen monografiahan oli tunnetusti vuodelta 1943.¹⁴ Välimieslainkäytön tutkimuksessa nähtiin jopa tiedepoliittinen kiista, jollaiset ovat suomalaisessa oikeuskulttuurissa harvinaisuuksia.¹⁵ Kiistan voittajaa ei pystytä sanomaan, ellei sellaiseksi katsota itse välimieslainkäyttöä. Se sai paljon tieteellistä ja poleemistakin huomiota, joskin ulkopuolisten kiinnostus jäi lyhytaikaiseksi. Sen seurauksena instituution tutkimus putosi prosessioikeuden valtavirrasta.

Prosessioikeuden tutkimuksessa, oli se perinteistä tai uutta, pystytään tarkastelukauden lopulla osoittamaan sekä enemmän tai vähemmän sulkeutuneita osa-alueita että vankkoja tutkimussuuntauksia. Ero osa-alueen ja tutkimussuuntauksen välille tulee siitä, ottaako tai antaako osa-alueen tutkimus muusta prosessioikeuden tutkimuksesta. Jos havaittavaa vuorovaikutusta ei ole, kysymyksessä on osa-alue. Jos taas vaikutteita vaihdetaan, kannattaa puhua pelkästä tutkimussuuntauksesta ”yleisessä” prosessioikeudessa. Itsenäiseksi osa-alueeksi on prosessioikeudessa katsottavissa vain yksi teemakokonaisuus, todistusoikeus, sekin pienellä varauksella. Todistusoikeuden tutkimusta leimaa vahva teoreettisuus, vaikkakaan se ei ole teoreettista modernissa merkityksessä.

Todistusoikeuden tutkimus on pohjimmiltaan lainoppia. Todistusoikeuden teoreettisuus näkyy lähinnä siinä, että sen ainoa tavoite ei ole välittömien soveltamistarpeita tyydyttäminen. Todistusoikeuden tutkimus myös hyödyntää, joskin melko rajoitetusti, muiden tieteenalojen kuten psykologian, tuloksia. Todistusoikeus on myös tutkimuksen painoalue: se on tuottanut tarkastelukautena neljä tai viisi väitöskirjaa¹⁶, sen sijaan osa-alueelta tullessiin julkaisuihin ei sisälly yhtään post doc -tutkimusta. Tätä perustutkimusta

¹⁴ Tirkkonen 1943. Tutkimusboomi alkoi Ovaskan monografiasta ”Välimiesmenettely – kansallinen ja kansainvälinen riidanratkaisukeino” (2007) ja päättyi Hemmon käsikirjamaiseen ”Välimiesmenettelyyn ” (2022). Tieteellisempää tutkimusotetta edustavat Kurkelan ja Turusen ”Due Process in International Commercial Arbitration” (2010) sekä Koulun ja Turusen ”Välimiesmenettely työriitojen ratkaisukeinona (2012 ”.

¹⁵ Kiistan analyysistä ks. esimerkiksi Mikkilä 2011 s. 83.

¹⁶ Näihin lienee luettava ainakin Jääskeläinen (1997), Pölönen (2003), Saranpää (2010), Stanikic (2015) ja Jämsä (2020).

täydentävät kaksi OK 17 luvun uudistuksen inspiroimaa, pitkälti tieteellistä yleisesitystä.

Oma, mentaalihistoriallinen kysymyksensä kuuluu, miksi juuri tämän ainepiirin tutkimus korostaa itsenäisyyttään. On totta, että todistusoikeuden tutkimus on tavanomaista prosessioikeutta teoreettisempaa. Lisäksi todistusoikeuden tutkimus (tai oikeammin sen tutkijoiden tutkimukset) vaikuttaa epätavallisen sulkeutuneelta. Todistusoikeuden tutkijat harvemmin tekevät tutkimusta muilla oikeustieteen osa-alueilla. Tämä ei kuitenkaan riitä selitykseksi. Ehkä syy on kielessä: alasta on helppo muodostaa oikeus- loppuinen käsite eli todistusoikeus. Muissa prosessioikeuden perusinstituutioissa vastaavat yritykset tuottavat koomisia tuloksia. Kukaan ei pysty hilpeyttä herättämättä puhumaan ”oikeusvoimaoikeudesta” tai ”toimivaltaoikeudesta”, vaikka vastaavia instituutioita joku ehkä saataisi pitää itsenäisinä tutkimuskohteina, jos ajatellaan niiden yhteyttä muihin prosessioikeuden yleisiin oppeihin.

Muut tutkimusaiheiden keskittymät ovat pysyneet tutkimussuuntauksina, joskin varsin näkyvinä sellaisina. Ne eivät ole ainakaan vielä ole saavuttaneet prosessioikeuden osa-alueen, vielä vähemmän itsenäisen oikeudenalan statusta. Vaikka tutkimus on keskittynyttä, osa-alueet ovat toisin sanoen säilyttäneen tuntuman muuhun prosessioikeuden tutkimukseen (laajassa merkityksessä). Vaikka tutkimussuuntausta edustavien tutkijoiden tutkimus painottuu tutkimussuuntauksiin, he säännönmukaisesti kirjoittavat myös muista aiheista. Tätä on lupa pitää, kuten edellä todettiin, ensikäden kriteerinä tutkimuksellisesta vuorovaikutuksesta.

Keskeisiä, paikkansa ja vakiinnuttaneita uusia tutkimussuuntauksia ovat sovittelun eli vaihtoehtoisen riidanratkaisun tutkimus sekä access to justice - tutkimus.¹⁷ Tosin niistä ensimmäinen saattaa olla jo lähellä itsenäisyyden kynnystä, eikä selvää ole sekään, onko oikeutettua viitata siihen prosessioikeuden tutkimuslinjana. Jos silmällä pidetään sen niin sanotuksi vaihtoehtodiskurssiksi nimettyjä ominaisuuksia, luokittelu tuntuu suorastaan väärältä: kysymys on sosiologisesta eli konfliktiteoreettisesta tutkimuslinjasta.¹⁸ Kiistely taksonomisista nimikkeistä on tavallaan ajan haaskaamista: pääasia on, että sovittelua tutkitaan ja opetetaan OTM-tutkinnossa, koska se on niin tärkeä työväline juristin työssä. Parkkiintuneinkaan sosiologi ei yhtäältä kiistä, etteikö sovinnollisten ratkaisujen hakemisessa ihmisten välisiin erimielisyyksiin olisi mitään, jota ei pystytä tutkimaan oikeustieteen näkökulmasta ja sen menetelmiä käyttäen.

¹⁷ Ks. esimerkiksi Hietanen-Kunwald 2018 s. 15 ja Koulu 2017a s. 21.

¹⁸ Määritelmistä ks. esimerkiksi Ervasti 2005 s. 57.

Toisaalta vanhakantaisinkaan prosessioikeuden tutkija ei väitä, että sovittelu tulisi tyhjentävästi avatuksi pelkillä oikeustieteen lähestymistavoilla ja tutkimusmenetelmillä. Myös edellä viitattua kuluttajaprosessioikeus lienee pidettävä pohjimmiltaan access to justice -tutkimuksena.¹⁹

Tutkimussuuntauksilla nimittäin on paljon yhteisiä piirteitä: kummankin tutkimus on monialaista, kumpikin käyttää saatavilla olevaa empiiristä aineistoa, molemmat seuraavat tiiviisti kansainvälistä keskustelua ja niin edelleen. Erikoista on, että tämä tutkimus, toisin kuin esimerkiksi todistusoikeuden tutkimus, on enimmäkseen posti doc-tutkimusta, monesti lisäksi tutkimushankkeissa aikaansaatu.

Tutkimuksen kehitys ei kuitenkaan ole lineaarista. Tämä pitää paikkansa sekä oikeustieteessä yleensä että prosessioikeudessa. Mitä tulee prosessioikeuteen, esimerkiksi aikanaan muodikas ihmisoikeusnäkökulma alkaa tarkastelukauden lopulla kadota tutkimuksen valtavirrasta.²⁰ Tosin katoamista ei ole helppo havaita, koska uudessakin tutkimuksessa referoidaan edelleen aiheeseen liittyvää ihmisoikeusdiskurssia. Ihmisoikeusnäkökulma kuitenkin vain täydentää tutkimusta eikä siis muodosta enää tutkimuksen pääteemaa. Tässäkin syyt jäävät lukijan harkittaviksi. Osaksi aidon ihmisoikeuspohdinnan vähäisyys johtuu ehkä siitä, että ihmisoikeussopimuksesta ja ihmisoikeustuomioistuimen käytännöstä on vaikea enää löytää uutta sanottavaa.²¹ Osaksi selitys on kenties siinä, että kansalliset prosessilait enimmäkseen täyttävät oikeudenmukaisen oikeudenkäynnin vähimmäisvaatimukset, itse asiassa lait menevät monissa pohdin pitemmälle, mitä ihmisoikeussopimuksen 6 artikla vaatii. Tosin monissa tutkimuksissa on enemmän tai vähemmän päälle liimattuja ihmisoikeuskatsauksia, eräänlaisia ”pakkojaksia”. Kyyninen ulkopuolinen voi selittää hiipumisen silläkin, että ihmisoikeuspohdintojen yliannostelu kyllästyttää. Ihmisoikeudet ovat hyvä iskusana, mutta vahvaa ongelmanratkaisukykyä niillä harvoin on.

Tällä ei ole tarkoitus väheksyä ihmisoikeuksien vaikutusta, vaikka ne eivät ole prosessioikeuden tutkimuksessa saaneet sitä merkitystä, mitä moni odotti. Ihmisoikeustuomioistuimen ratkaisuja luetaan. Niihin tavan takaa viitataan

¹⁹ ”Kuluttajaprosessioikeus” on paitsi access to justice -ilmiö myös niin sanottua eurooppalaista prosessioikeutta. Se saa kiittää synnystä Euroopan unionin aloitteellisuutta. Ks. esimerkiksi Howells ym 2018 s. 299.

²⁰ Ervo 2005.

²¹ Moni tutkija yhtäältä myöntää ihmisoikeuksien ”keskeisen aseman nimenomaan julkisoikeudellisessa tutkimuksessa”. Toisaalta hän joutuu myöntämään, että ihmisoikeuksien tutkimus on liikkunut yleisellä tasolla. ”Realistisia analyysejä tai käsiteanalyttisiä tutkimuksia on tehty verrattain vähän”. Näin Tolonen 2011 s. 566. Vaikka mielipide on 2010-luvun alusta, tilanne ei juuri muuttunut. Erityisesti empiiriä ”realistisia” analyysejä ihmisoikeuksien toteutumisesta ei ole näkynyt.

muun muassa korkeimman oikeuden ratkaisuisissa, vaikka tulkittavana on kansallinen prosessilaki eikä sen tulkintaan välttämättä tarvita katsausta ihmisoikeustuomioistuimen laajaan ratkaisukäytäntöön, vielä vähemmän yleistä johdatusta ihmisoikeuksiin. Myös lainvalmisteluhankkeisiin kuuluu elimellisesti ihmisoikeuskatsaus, vaikka katsaukset antavat usein ylimalkaisen vaikutelman. Tavallisesti katsaukset päätyvät suoraviivaiseen päätelmään, että ehdotettu laki täyttää ihmisoikeussopimuksen 6 artiklan vaatimukset oikeudenmukaisesta oikeudenkäynnistä. On myös myönnettävä, että oikeushallinnon uudistukset Tuomioistuinvirastoineen ja tuomarivalintalautakuntineen ovat ihmisoikeuslähtöisiä.

Oikeustieteen tutkimuksessa silmään pistää, muiden tieteenalojen tapaan, vahva gravitaatiovoima: tutkimus keskittyy tieteenalan ytimeen. Gravitaatio luo tutkimusohjelmia ja tutkimusperinteitä. Tässä ei sinänsä ole mitään pahaa, ellei siihen liity taipumusta hylkiä tutkimusta, joka joko jää tieteenalan marginaaleihin tai suorastaan putoaa totutun paalutuksen ulkopuolelle. Alitajuinen halu suojella tutkimusperinnettä (jonka jokainen itse määrittelee) selvittää sitä nuivuutta ja joskus vihamielisyyttäkin, jonka monitieteinen lähestymistapa, empiirinen aineisto tai väliin putoava tutkimus kohtaa. Gravitaatioilmiö on tuttu prosessioikeuden tutkimuksessakin. Tosin se ei aina pääse voitolle. Monialatutkimus ja empiirinen argumentaatio hiljalleen yleistyvät useimmilla oikeudenaloilla, ja näin on käymässä myös prosessioikeudessa. Sen sijaan väliin putoavissa tutkimuksissa kohtalona on useimmiten niiden unohtuminen: voidaan sanoa, että tutkimuksen avaama potentiaali ei pääse toteutumaan. Ne nimittäin eivät perusta sellaisia tutkimuslinjoja, jotka muuttaisivat tutkimuksen valtavirtoja. Parhaassakin tapauksessa väliin putoava tutkimus jää tähdenlennoksi.²²

Oma kysymyksensä on, mitä nykyisistä tutkimussuuntauksista, lähestymistavoista ja tutkimusmenetelmistä jää puuttumaan. Valpas lukija luultavasti kyselee aluksi prosessioikeudellisen sääntelyteorian perään. Sitä saakin etsiä, koska tällaista tutkimusta ei ole prosessioikeuden piirissä nimeksikään tehty. Prosessioikeuden tutkimuksen puolustaja tosin vetoaa siihen, että prosessioikeuteen jo aikaisemmin kotiutunut toimivuuden arviointi ajaa saman asian. Tutkimusta ei hänen mielestään tehdä sääntelyteorian nimikkeen alla eikä sen käsitteitä käyttäen. Vastaväite ansaitsee huomiota. Toimivuustutkimus antaa kieltämättä sääntelyteoreettisia tuloksia. Kertoohan huono toimivuusarvio, että nykytila ei ole tyydyttävä. Arviosta pystytään

²² Esimerkki putoamisilmiöstä prosessioikeudessa on Syrjäsen kirja ”Oikeudellisen ratkaisun perusteista” (2008) ja sen jatko-osa ”Tuomarin harkinnan rajat – irti legalismin takasta” (2012). Nämä tutkimukset ovat luokiteltavissa valtiopöytäkirjoiksi prosessioikeuden tutkimukseksi.

yleensä päättelemään, missä on vikaa ja miten vika on korjattavissa. Sitä paitsi hyvässä toimivuustutkimuksessa sen tekijä ottaa suoraan kantaa siihen, mitä vaihtoehtoja on olemassa.²³

On kuitenkin myönnettävä, että hyväkään toimivuustutkimus ei kokonaan voi korvata puuttuvaa sääntelyteoreettista tutkimusta. Sen sijaan voi hyvinkin pitää paikkansa, että täysiveristä sääntelyteoriaa ei prosessioikeuteen koskaan omaksuta. Siltä puuttuvat rakenteelliset edellytykset. Sääntelyteorian keskeiset kysymyksenasettelut, toimenpiteiden kustannusrasitus ja poliittinen hyväksyttävyyys, ovat vieraita prosessioikeuden tutkimukselle. Sääntelyteorian vahva alue onkin ympäristöoikeus, jolla tällainen kysymyksenasettelu kärjistyy.²⁴ Prosessioikeutta leimaavat pitkälti arvot ja periaatteet, koska tuomioistuinten kustannukset ovat pisara valtion vuotuisessa talousarviossa eikä lainsäätäjällä kanna ainakaan ylenmääräistä huolta asianosaisille aiheutuvista menoista. Prosessilakeihin ei myöskään liity poliittista painetta suuntaan tai toiseen: prosessilaki on eräänlaista teknistä lainsäädäntöä. Asia erikseen on, että prosessioikeuden tulevaisuuteen suuntautuva tutkimus voisi pitkällä tähtäimellä ottaa opiksi niistä tuloksista, joita sääntelyteorian tutkimus on sille suotuisilla oikeudenaloilla antanut.

Toinen pudokas tutkimussuuntausten listalta on oikeustaloustieteellinen kysymyksenasettelu. Prosessiekonomian saama huomio tavoitteena ja argumenttina olisi antanut aiheen olettaa, että oikeustaloustiede saisi prosessioikeuden tutkimuksessa jalansijaa omana tutkimuslinjanaan. Sitä paitsi oikeustaloustiedettä pidettiin vielä 2010-luvun alussa ”keskeisenä paradigmana” yksityisoikeudessa, mikä jälkikäteen arvioita on rohkea väite.²⁵ Oikeustaloustieteellistä kysymyksenasettelua tai argumentointia ei ole liiemmästi tutkimuksessa näkynyt ennen eikä jälkeen.²⁶ Etenkin varallisuus oikeuden tutkimus on ollut jokseenkin puhdas taloustieteellisestä aineksesta. ”Oikeustaloustieteellistä prosessioikeuttakaan” ei ole kehittynyt, vaikka siihen olisi saatu tukea kansainvälisestä tutkimuksesta. Syy lienee tässäkin niin sanottujen prosessi-arvojen esiinmarssi. Arvokeskustelussa taloudelliset argumentit menettävät uskottavuutta.²⁷ Toki on sanottava, että

²³ Tähän palataan jäljempänä luvussa 10.

²⁴ Ks. esimerkiksi Kokko 2017 s. 1054.

²⁵ Tolonen 2011 s. 567.

²⁶ Tosin on sanottu, että ”taloudellisella ajattelulla” on suuri paino lainsäädäntötyössä ja tuomioistuinten ratkaisuisissa. Ks. Tolonen 2005 s. 249. Lakiehdotuksiin kiistatta kuuluu katsaus ehdotuksen ”taloudellisiin vaikutuksiin”, vaikka niiden syvällisyydestä on syytä keskustella. Sen sijaan tuomioistuinten ratkaisuisissa tätä vaikutusta ei hevin näe tai sitä ei ainakaan tuoda ilmi.

²⁷ Toki yleisempiä syitä on. Kustannustehokkuudelta puuttuu enimmäkseen ”empiirinen evidenssi”. Periaatteessa kyllä tiedetään, että kiinteissä säännöksissä lainsäädännön kustannukset ovat suuret, mutta soveltamiskustannukset

prosessiekonomia oli ja on erinomaisen hämärä käsite. Enimmäkseen se tarkoitti käsittelytapojen helppoutta tuomioistuimen silmissä, jolloin asianosainäkökulma vei prosessiekonomialta ”kunniallisen” argumentin statuksen. Asia erikseen on, että access to justice -näkökulma elvyttää pitkällä tähtäimellä prosessiekonomisen logiikan. Oikeudenkäynnin kustannukset ovat notorisesti merkittävät oikeuksiin pääsyn este. Vastaavasti oikeudenkäyntien yleistä kustannustasoa tulisi laskea, jotta oikeudenkäyntikynnys laskisi. Se taas on helpommin sanottu kuin tehty: ainoa realistinen ratkaisu lienee yksinkertaistettujen prosessien käyttöönotto, joista puuttuu kuluvastuu ja joissa oikeudenhakija voi itse hoitaa asiaansa.²⁸

Kysymys, ”miten jatketaan tästä eteenpäin”, ei ole uusi oikeustieteessäkään. Harva prosessioikeuden tutkija kuitenkaan uskaltaa ottaa siihen avoimesti kantaa: ennustukset menevät aivan liian usein harhaan. Muiden oikeudenalojen tutkimuksessa tulevaisuutta kylläkin toisinaan mietitään, koska prosessioikeudelle ominaisiin ”lainsäädännöllisiin vallankumouksiin” ei tarvitse varautua. Joskus tulevalle tutkimukselle asetetaan hyvinkin täsmällinen tutkimustehtävä. Uudessa tutkimuksessa pitäisi todistaa vääräksi joku tietty aikaisemman tutkimuksen väittäminen.²⁹ Tässä tapauksessa kysymys oli esineoikeuden tutkimuksesta. Tutkimuskirjallisuudessa oli nimittäin aikaisemmin tuotu esiin epäily, jonka mukaan esineoikeuden tutkimuksessa oli taipumusta yksinkertaistettuihin ratkaisuihin. Esineoikeuden kollisiotilanteet oli tapana sijoittaa, tarvittaessa lievää väkivaltaa käyttäen, zittingiläisiin perusskeemoihin. Näin niiden ratkaiseminen helpottui, mutta samalla mahdollisten ratkaisujen vaihtoehdot supistuivat vähimpään mahdolliseen. Ohimennen todettakoon, että myöhempi tutkimus ei tähän haasteeseen vastannut: kysymys, oliko tällaista taipumusta havaittavissa silloisessa esineoikeuden tutkimuksessa, on paradoksaalisesti edelleen vastaamatta.

Jotain tulevasta tutkimuksesta voidaan kuitenkin päätellä katsomalla, mitä tutkimussuuntauksia on kehitymässä tai vahvistumassa. Onhan todennäköistä, että ne hahmottavat myös tulevan tutkimuksen linjauksia, joskin kadonneiden tutkimuslinjojen historia osoittaa, että kaikki ennustukset ovat horjuvalla pohjalla. Hyvin todennäköistä kuitenkin on, että

pienet. Joustavissa säännöksissä taas sama pätee kääntäen. Prosessilain säännöt eivät kuitenkaan suostu asettumaan näihin kategorioihin: säännökset ovat enimmäkseen puolijoustavia. Ks. lähemmin Kalle Määttä 2010 s. 15.

²⁸ Ks. lähemmin Koulu 2020 s. 125.

²⁹ Kartio 1997 s. 123. Jälkiviisaasti on helppo sanoa, että kysymyksenasettelu on sekin yksinkertaistettu. Vastaaminen kysymykseen, onko tutkimuksessa tällaista taipumusta, vaatisi empiiristä tutkimusta, toisin sanoen tutkimusten analyysiä. Tosin tuloksia jäisi joka tapauksessa rasittamaan melkoinen subjektiivisuus. Toinen kysymys kuuluu, onko esineoikeuden tutkimusdoktriinissa eli esineoikeuden rakenteessa ominaisuuksia, jotka tuottavat tällaisen lopputuloksen – jopa silloin, kun tutkija on tietoinen vaarasta ja yrittää sitä välttää.

konfliktinhallinnan megatrendeiksi jo nimetyt tutkimuslinjat, vaihtoehtoisen riidanratkaisun tutkimus ja access to justice -tutkimus, jatkuvat ja vahvistuvat. Ne tuskin enää sammuvat. Asia erikseen on, että tutkimussuuntaukset eivät syrjäytä prosessioikeuden perinteistä lainopillista tutkimusta. Lainopillisen tutkimustiedon kysyntä pysyy vakiona niin kauan kuin on olemassa tuomioistuimia ja oikeudenkäyntejä. Kummanakaan katoaminen ei ole näköpiirissä: ne lienevät oikeudellisista instituutioista immuuneimpia ajan kulumiselle. Prosessioikeudessa ei ole koskaan esitetty sellaisia abolitionistisia mielipiteitä kuin sen vanhassa sisaraineessa, rikosoikeudessa.

Alkavista tutkimuslinjoista ainakin tässä prosessioikeudelliseksi roolitutkimukseksi – tai ehkä paremmin sanottuna toimijatutkimukseksi – kutsuttu tutkimuslinja vahvistuu. Tosin oikeudenkäynnin ydintoimijat (tuomari, syyttäjä, julkinen puolustaja sekä julkisen oikeusavun lakimies) ovat saaneet omat tehtäväkuvauksensa. Huomiota ovat saaneet myös välimiehen, sovittelijan ja hieman myös rikosasian asianomistajan roolit.³⁰ Roolinimikkeet alkavat jossain vaiheessa loppua, eikä neitseellisiä tutkimuskohteita enää ole tarjolla, jos pitäydytään puhtaasti professionaalisiin rooleihin. Tutkimuslinja ei kuitenkaan ole kuluttanut loppuun potentiaaliaan. On myös huomattava, että roolikäsitykset ovat nopeasti uudistumassa ja oikeuden digitalisaatio kiihdyttää muutosprosessia.³¹ Muutaman vuosikymmenen kuluttua tuomarin tai asianajajan rooli voi olla tyystin toinen. Ehkä myös tekoäly (AI) on tullut tunnustetuksi toimijana, jolla on oma roolinsa.

Moni tutkija lienee valmis lyömään vetoa siitä, että tuomioistuinten hallinto nousee uuden tutkimuksen lempiteemoiksi ja tuottaa vastaavan tutkimussuuntauksen. Toistaiseksi tällainen tutkimus (jota voidaan kutsua court governance -tutkimukseksi, kunnes sille keksitään suomenkielinen nimi) on jäänyt kesannolle.³² Syytä siihen ei tarvitse kauan hakea: tutkimuksen kuva tuomioistuinten on äärimmäisen pelkistetty, tuomioistuin on tuomarin synonyymi. Modernina aikana tuomioistuimet ovat kuitenkin useamman kymmenen, joskus jopa satojen työntekijöiden organisoituja työyhteisöjä. Niissä syntyy kaikkia organisaatiotutkimuksen tuntemia ongelmia, joita vielä

³⁰ Ks. esimerkiksi Vuorenperä 1999 s. 16. Tutkimus on samalla oiva esimerkki ekelöfiläisen teleologisen tulkintametodin soveltamisesta.

³¹ Vaikka oikeudellinen digitalisaatio tuntuu yllättäneen niin tutkijat kuin lainsäätäjänkin, mikään uusi ilmiö se ei ole. Vaikka tätä ilmaisua ei käytetty, ”tietotekniikan” heijastumisesta oikeuteen varoteltiin jo 1990-luvulla. Ks. Saarenperä 1999 s. 209. Huomiota kylläkin kohdistettiin sellaisiin seikkoihin, joita nykytietämyksen valossa ei voi pitää erityisen merkittävinä, mutta tämän on kaikkien ennustusten kohtalo.

³² Sen sijaan tutkimuslinja menestyy Ruotsissa, mistä viimeisenä esimerkkinä on tuomioistuimen ja tuomarin suhdetta käsittelevä artikkeli. Ks. Mellqvist 2023 s. 88. Artikkelin kysymyksenasettelu olisi siirrettävissä sellaisenaan Suomeen, vaikka säännöspohjat eroavat. Näyttää lisäksi siltä, että Suomen oikeudessa luultavasti päädyttäisiin samoihin ratkaisuihin.

vääristää arvopohjainen lainkäyttötehtävä.³³ Kovin kummoista mielikuvitusta ei tarvita panemaan merkille, että tuomioistuin on epätavallisen kompleksinen organisaatio. Hallintoviranomaisessa tai yrityksessä (jotka ovat muita organisaatiotyyppejä) työntekijöillä ei ole sellaista itsenäisyyttä, mistä tuomarit ovat tottuneet nauttimaan, tosiasiallisesti nähtävästi vielä pitemmälle, mitä lakia lukemalla voisi ajatella.

Oikeudenkäytön digitalisaation tutkimus on vahvin ehdokas tulevan tutkimuksen ennusteisiin. Tosin sille on kaikkein vaikeinta hakea paikkaa tulevaisuuden tutkimusohjelmissa. Epäselvää jo on, mikä kaikki luetaan digitalisaation ja samalla oikeudellisen digitalisaation tutkimuksen piiriin. Tuomioistuimissa digitalisaatio kattaa nykykäsityksen mukaan sähköisen osallistumisen oikeudenkäyntiin, tuomioistuimen hallinnon digitaaliset asianhallintajärjestelmät, sähköisen asioinnin tuomioistuimissa eli käyttöliittymät sekä digitalisoidun asianajamiseen. Kehityslinjat ovat vielä hämärän peitossa. Vähimmäissovellus (nykyiset järjestelmät, digitalisaatio apuna) jättää kaiken – ja myös oikeudellisten toimijoitten roolit – suurin piirtein nykyiselleen. Maksimisovelluksessa taas juuri mikään ei säily entisellään: lakimiesprofessio mullistuu, oikeudenkäynnin konsepti muuttuu, tekoäly johtaa tuomioistuimen toimintaa ja niin edelleen.³⁴

Tässäkään kehitykseltä ei saa odottaa luonnonlakien kaltaista väistämättömyyttä. Oikeuskehitys on, kuten osuvasti todetaan, luonteelta ”irrationaalista”: siltä on turha odottaa ”kehitysoptimistista evolutionismia”.³⁵ Jos missään, niin prosessioikeuden kehityshistoriassa tämä tuntuu pitävän paikkansa. Harva uskaltaa vakavissaan väittää, että kansalainen esimerkiksi pääsisi oikeuksiinsa 2000-luvulla helpommin tai todennäköisemmin kuin vaikkapa 1900-luvulla, aikaisemmista vuosisadoista puhumattakaan. Oli totuus mikä tahansa, mahdollisuuksiin päästä oikeuksiin suhtaudutaan jälkiteollisessa maailmassa joka tapauksessa epäilevämmiin kuin ennen. Välttämättä suurta muutosta mielipiteissä ei ole tapahtunut. Aikaisemmin piiloon jääneet epäluulot vain näkyvät selvemmin kuin ennen, koska kanavia epäilyjen esiin tuomiseen on enemmän. Voi myös olla, että ihmisten oikeusturvaodotukset tässä suhteessa ovat kasvaneet. Vaikutusta mielikuviin lienee myös tutkimuksen trendeillä, vaikkakaan ne – esimerkkinä access to justice -liike – ei ole missään olleet varsinaisia kansanliikkeitä. Keskustelua siitä ovat käyneet tutkimuksen ja oikeuspolitiikan eliitit.

³³ Koulu-Koulu-Koulu 2019 s. 242. Tuomioistuin on osittain hierarkkinen organisaatio, osittain taas autonomisesti työskentelevistä asiantuntijoista koostuva työyhteisö.

³⁴ Vaikutuksista hallintolainkäyttöön ks. esimerkiksi Koulu 2023 s. 97.

³⁵ Näin Sallila 2008 s. 632.

Digitalisaation vaikutuksesta jokaisella voi ja saa olla oma mielipiteensä. Yksi niistä on seuraava. Digitalisaation tuoma mullistus lienee vääjäämätön, ja se kattaa kaikki oikeudelliset instituutiot. Ei ole syytä uskoa, että valtiolliset tuomioistuimet ja niiden lainkäyttö välttyvät monen magnitudin järjestykseltä. Muutokset eivät kuitenkaan välttämättä ole niin nopeita, mitä ”edistyksellinen” prosessioikeuden tutkimus uskoo. Nykyisillä järjestelmillä on valtaisa inertia, ja kaikki muutokset ovat lopulta asteittaisia. Sitä paitsi valtiollinen lainkäyttö ei ole koskaan ollut niin sanotun edistyksen kärkijoukossa. Siitä, miten nämä ennustukset yksityiskohdittain toteutuvat, ei kannata väitellä: aika tulee sen näyttämään. Jokainen saa esittää omat vaihtoehtoiset ennusteensa. Vaikka digitalisaatiosta puhutaan enimmäkseen perinteisen oikeudenkäytön kontekstissa, on selvää, että digitalisaatio mullistaa myös vaihtoehtoista riidanratkaisua. Sovellukset tai niistä aiheutuvat jännitteet eivät välttämättä ole samanlaisia, mutta vaihtoehtoinen riidanratkaisussa ei edes sen lippulaiva, sovittelu, jää digitalisoitumisen ulottumattomiin. Näin kaksi nykyhetken vahvinta tutkimussuuntausta, oikeudellisen digitalisaation ja sovittelun tutkimus, alkavat sulautua – ja vahvistaa toisiaan. On toki myönnettävä, että matka on tässä vielä ensiaskeleissaan.³⁶

Sen sijaan helpompaa on olla samaa mieltä siitä, mikä prosessioikeuden tutkimuksen tehtävän – ja vastuun – tulisi olla mullistuvassa maailmassa. Modernin ajattelun sisäistänyt tutkija sanoi enempiä mieltä, että prosessioikeuden tutkimuksen on traditionaalista tulkintarooliaan suhteettomasti laiminlyömättä pakko keskittyä järjestelmätason kysymyksiin: miten nykytilaan (ja tuleviin nykytiloihin) on ajaututtu ja miten päästään eteenpäin? Prosessioikeuden tutkimuksen painopisteen on toisin ilmaisuna oltava konfliktinhallintajärjestelmän kehittämisessä. Tutkimukselle on annettava tai sen on otettava ainakin joksikin aikaa vahva oikeuspoliittinen rooli, toisin sanoen oltava ”kehittävä” ja proaktiivinen. Tutkimuksen on vaikutettava kehitykseen, tarvittaessa ohjattava sitä. Prosessioikeuden tutkimus ei pelkästään saa, entiseen tapaan, reagoida tapahtumiin ja ulkopuolisiin ärsykkeisiin. Perinteisen prosessioikeuden tutkija saattaa kantaa huolta, että tällaisissa tehtävänasetteluissa perinteinen tulkintajuridiikka ennen pitkää unohdetaan kokonaan. Pelko tuntuu totaalisen aiheettomalta, kun tarkastellaan nykytilaa. Lainopillisen (prosessioikeuden) tutkimuksen volyyymi ei ole Suomessa suinkaan laskenut. Vaikkakaan kukaan ei ole sivuja laskenut, tavallinen käsitys on, että muihin oikeudenaloihin verrattuna

³⁶ Ks. esimerkiksi Hakkarainen-Riikka Koulu 2023 s. 20.

prosessioikeus johtaa julkaisujensa sivumäärissä.³⁷ Nähtäväksi tietenkään jää, säilyykö lainopillisen prosessioikeuden volyyymi entisellään. Tosin mikään ei viittaa siihen, että näin ei kävisi. Tässä vaiheessa moderni tutkija lopettaa kiistelystä toteamalla, että perinteisen prosessioikeustutkimuksen loppumisesta kannattaa huolestua vasta, kun siitä olisi edes jotain merkkejä.

Tällainen tutkimuksellinen tärkeysjärjestys ei – mikä tuskin ketään erityisemmin yllättää - ole suomalainen erikoisuus tai täällä kehitelty oppirakennelma. Kyseessä on kansainvälinen ilmiö, eräänlainen megatrendi. Valtiollisen lainkäyttöjärjestelmän toimivuus on lähes kaikissa länsimaissa uudelleenarvioinnin ja/tai keskustelun kohteena.³⁸ Vain arvioinnin ja keskustelun konteksti vaihtelee: joskus arviointeja tehdään ja keskustelua käydään prosessioikeuden tutkimuksen konteksteissa. Joskus taas ne ovat siirtyneet vaihtoehtoisen riidanratkaisun tai access to justice -tutkimuksen kontekstiin. Yleistäen voidaan kuitenkin sanoa, että juuri missään valtiollista lainkäyttöä ja vaihtoehtoista riidanratkaisua ei eristetä toisistaan vaan päinvastoin niiden vuorovaikutus tuodaan itsestään selvyytensä esiin. Maat, joissa vallalla on ”puhtaan” prosessioikeuden ideaali, ovat oikeusvertailevasti hyvin harvassa.

”Kehittävä” prosessioikeuden tutkimus on pakostakin monialaista ja empiiristä. Tietenkään mikään ei estä sitä, että ”prosessioikeuden” perinteinen nimitys säilytetään nykymerkityksessään eli kuvaamaan lainopillista lähestymistapaa. Uutta tutkimusaluetta kutsutaan, kuten tässä tutkimuksessa kautta linjan tehdään, ”oikeudellisen konfliktinhallinnan tutkimukseksi”.³⁹ Itse asiaa eli osa-alueiden erilaisuutta tämä ei muuta. Erilaisuus on paitsi tutkimuskohteiden myös tutkimusmenetelmien ja argumentaation erilaisuutta. Vanhat tutkimusmenetelmät eivät toimi uudella alueella tai päinvastoin: perinteisiä prosessioikeuden tutkijoita luultavasti lohduttaa tieto, että uudet konflikti- ja sovintoteoreettiset tutkimusmenetelmät eivät tuo mainittavaa apua prosessilain tulkintaongelmien ratkaisemiseen.

Joku saattaa kantaa huolta siitä, onko kaikkien mullistusten jälkeen oikeudenalan perinteikäs nimi ”prosessioikeus” tieteellisesti oikeutettu.

³⁷ Artikkelien määrästä eri oppiaineissa ks. Ervasti 2012 s. 219. Artikkelimäärissä prosessioikeus oli toisena hieman voittajaa eli velvoiteoikeutta jäljessä. Vertailussa on muistettava, että velvoitetutkijoita on paljon enemmän kuin prosessioikeuden tutkijoita. Myös yliopistollisena oppiaineena velvoiteoikeus on prosessioikeutta suurempi.

³⁸ Ks. esimerkiksi Hodges toim. 2010 s. 4.

³⁹ On myönnettävä, että termi on suora käänöslaina, joten se kärsii semanttisesta epämääräisyydestä etenkin asianosaistassalla. Sen sijaan tutkimuksen ja lainsäädännön tasolla se kuvaa kohtalaisesti ainakin tavoitettaan ja antaa aavistuksen myös tieteellisistä lähtökohdistaan.

”Prosessit” yleiskielisessä merkityksessä muodostavat vain pienen osan tutkimuskohteista, eikä ”oikeuskaan” ole enää muuta kuin yksi tutkimusote muiden joukossa. Huoli ei ole aiheeton. Kuten lausuttu osoittaa, moderni ”kehittävä” prosessioikeus saa paljon vastuullisemman ja laajemman roolin kuin vanha ”tulkitseva” prosessioikeus. Viime aikoina on siirrytty etenkin tieteellisissä yhteyksissä puhumaan oikeudellisesta konfliktinhallinnasta tai konfliktinratkaisusta. Sillä tarkoitetaan tutkimusta, joka käsittää sekä perinteisen prosessioikeuden että prosessioikeuden uuden vastuualueen. Totta on, että tutkimussuuntauksen suomenkielinen käänös ei täysin tavoita alkuperäisen englanninkielisen termin ”conflict management” merkityssisältöä. Myöskään konfliktinratkaisu -termi ei ole onnistunut, koska se viittaa liiaksi ulkopuoliselta taholta (selvimmin lainkäyttöelimeltä) ”saatuun” ratkaisuun. Oma ongelmansa vielä on, mikä kaikki luetaan ”oikeudelliseksi” konfliktinhallinnaksi ja näin oikeustieteen luvallisiin tutkimuskohteisiin kuuluvaksi. Täältä osin modernin prosessioikeuden käsitteet ovat vasta vakiintumassa. Toistaiseksi vanha kielenkäyttö on oikeutettua: nimi ”prosessioikeus” kertoo tutkimuksen pääkohteen ja tutkimustradition ytimen. Tulevien tutkimuspolvien asiaksi jää hakea osuvampi nimi oikeudenalalle, jos he kokevat sen tarpeelliseksi.